
ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ

*Тимчук Тетяна Олегівна,
аспірант юридичного факультету
Закарпатського державного університету*

Актуальність теми даного дослідження полягає в тому, що на сучасному етапі розвитку теорії конституційного і кримінального права необхідно дослідити шляхи зближення вказаних галузей, показати їх взаємопроникнення не тільки на теоретичному рівні, але й у практичній діяльності. Не випадково в юридичній літературі зазначається, що одне з головних завдань, що постає сьогодні перед науковцями України, в тому числі й фахівцями у галузі конституційного та кримінального права, — показати тісний взаємозв'язок цих двох галузей [1, 95]. Адже загальновизнаним є те, що норми кримінального права повинні цілком відповідати положенням Конституції України, які мають основоположне значення для кримінального права, а конституційні принципи мають бути застосовані при реалізації кримінального закону.

Питання взаємодії кримінального та конституційного права у своїх працях досліджували такі науковці та практики, як П. Андрушко – щодо кримінально-правової охорони конституційного права громадян на недоторканність приватного

життя, В. Тихий – щодо нерозривного взаємозв'язку кримінального права України і конституційного права України, М. Костицький – щодо теоретичного та практичного значення рішень Конституційного Суду України для реалізації норм кримінального права, О. Костенко, С. Лихова – з інших аспектів поєднання кримінально-правових та конституційних норм [2, 32-102].

Разом з тим, доцільно детальніше зупинитися на безпосередньому застосуванні конституційних норм у судовій практиці при розгляді кримінальних справ.

Вважаємо слушною позицію деяких науковців-практиків про те, що навряд чи без практичного втілення таких фундаментальних принципів, як верховенство конституції та верховенство права, можна говорити про перспективи побудови в Україні правової, демократичної держави [3, 28].

Мета даної статті – розкрити правові та практичні аспекти застосування Конституції України і кримінально-правових норм, які базуються на Конституції України, при здійсненні правосуддя.

В першу чергу, необхідно звернути увагу на співвідношення конституційних принципів “верховенство права” і “верховенство закону” в кримінальному праві.

Стаття 8 Конституції України проголошує: “В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується”.

Коментуючи статтю 8 Конституції України та визначаючи верховенство права як його панування в суспільстві, теоретик права, професор П. Рабінович підкреслює, що в демократичній правовій державі, якою стає Україна, принцип верховенства права має поєднуватись із принципом верховенства закону [4, 342].

Безперечно, держава має бути зв'язана своїми чинними законами, проте ця зв'язаність більш адекватно відбивається поняттям “верховенство закону”. Поняття ж “верховенства права” набуває самостійного значення в юриспруденції лише за тієї умови, що саме право інтерпретується як таке явище, котре виникає та існує незалежно від держави, від діяльності її законодавчих та інших органів [5, 44]. Верховенство права полягає у пріоритетності в суспільстві прав людини.

Новий Кримінальний кодекс України (далі – КК України), який набрав чинності з 1 вересня 2001 року, виходить із необхідності відповідності кримінального законодавства нормам Конституції України та міжнародно-правовим зобов'язанням. Тому КК України максимально пов'язаний із положеннями Конституції України, що мають основне значення для розвитку кримінального законодавства.

Принциповими для кримінального права є приписи пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України про те, що тільки законами України визначаються діяння, які є злочинами, та відповідальність за них. Це означає, що будь-які підзаконні акти не можуть регулювати питань, які відносяться до кримінального права як галузі. Разом з тим, кримінальне право перебуває у прямій залежності від конституційних норм.

Згідно зі ст. 75 Конституції України Верховна Рада України є законодавчим органом в Україні, і тільки вона відповідно до п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції уповноважена в законах визначати дії, які є злочинами, і відповідальність за них. З огляду на ці конституційні приписи в ч. 1 ст. 3 КК передбачено, що кримінальне законодавство України становить тільки Кримінальний кодекс України.

В цьому взаємозв'язку слід зазначити, що з одного боку, частина перша статті 3 КК України вказує, що законом про кримінальну відповідальність є

винятково Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права. У той же час частина друга статті 3 цього Кодексу вказує, що закони про кримінальну відповідальність набувають чинності тільки тоді, коли вони імплантовані, вписані в Кодекс. Тобто поза КК України жодних кримінальних законів не існує і не може існувати.

Навіть, якщо стосовно сфери кримінального права діє принцип верховенства кримінального закону, все ж у цьому законі є посилання на Конституцію як джерело кримінального права, тобто принцип верховенства Конституції є невід'ємною стороною реалізації кримінального закону. З цього випливає, що суд загальної юрисдикції при розгляді кримінальних справ зобов'язаний керуватися і Конституцією України, і кримінальним законом. У разі конкуренції "верховенств" існує пріоритет верховенства Конституції. Тобто при застосуванні норм кримінального права можна спиратися безпосередньо на норми Конституції.

Але з другого боку, верховенство кримінального закону є базовим принципом кримінального права, і підставою для кримінальної відповідальності і покарання є винятково Кримінальний кодекс. Тут має місце конкуренція принципів Конституції та принципів кримінального права, і на практиці в цій конкуренції має пріоритет верховенство кримінального права.

В постанові Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя" (далі - постанова Пленуму ВСУ від 1 листопада 1996 року № 9) роз'яснено, що оскільки Конституція України, як зазначено в її ст. 8, має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Крім того, судові рішення мають ґрунтуватись на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй [6, 20].

У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст. 150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів, що роз'яснено в п. 2 вищезазначеної постанови Пленуму ВСУ від 1 листопада 1996 року № 9.

Крім того, в постанові Пленуму ВСУ від 1 листопада 1996 року № 9 вказано випадки, в яких суд безпосередньо застосовує Конституцію, зокрема: 1) коли зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом; 2) коли закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй. При цьому, якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд при розгляді справи повинен застосувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції і не суперечить їй.

Разом з тим, в частині застосування закону про кримінальну відповідальність слід враховувати, що відповідно до п. 22 ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються діяння, які є злочинами, та відповідальність за них. Таким законом в Україні є Кримінальний кодекс, ч. 2 ст. 3 якого визначено, що закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності цим Кодексом, включаються до нього після набрання ними чинності (ч. 2 ст. 3 КК України).

При розгляді кримінальних справ має суворо додержуватись закріплений у ч. 1 ст. 62 Конституції принцип презумпції невинуватості, згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. При цьому неприпустимо покладати на обвинуваченого (підсудного) доведення своєї невинуватості. У зв'язку з цим, у п. 18 постанови Пленуму ВСУ від 1 листопада 1996 року № 9 звертається увага судів на те, що згідно з ч. 3 зазначеної статті усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь останньої.

Для реалізації норм кримінального права мають важливе теоретичне та практичне значення Рішення Конституційного Суду України. Саме тому при розробці і прийнятті КК України 2001 року були враховані відповідні рішення Конституційного Суду України.

Зокрема, в Рішенні Конституційного Суду України від 19 квітня 2000 року у справі про зворотню дію кримінального закону в часі роз'яснено, що положення статті 58 Конституції України з урахуванням вимог пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України треба розуміти так, що винятково законами України визначаються діяння, які є злочинами, та встановлюється кримінальна відповідальність за їх вчинення. Такі закони мають зворотню дію в часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують кримінальну відповідальність особи. У зв'язку з цим, положення частини другої статті 6 Кримінального кодексу України треба розуміти так, що зворотню дію в часі мають тільки закони, які скасовують або пом'якшують кримінальну відповідальність особи [7, 1662].

Рішенням Конституційного Суду України від 29.12.1999 року було визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу 1960 року, що передбачали смертну кару як вид покарання [8, 2975]. В Кримінальному кодексі України 2001 року також замість смертної кари встановлено такий вид покарання як довічне позбавлення волі (пункт 12 статті 51 і стаття 64 КК України).

У Рішенні Конституційного Суду України від 02.11.2004 року щодо відповідності Конституції України статті 69 Кримінального кодексу України в частині призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, Конституційний Суд України вказав, що закон може бути неконституційним, коли він є несправедливим. А справедливість — це стрижень верховенства права [9, 2975].

Проте, в судовій практиці незважаючи на окремі рішення Конституційного Суду України та спеціальні постанови Пленуму Верховного Суду України, ще жоден суд загальної юрисдикції не розглянув жодної кримінальної справи, посилаючись на норми Конституції в кваліфікації скоєного підсудним чи в обґрунтуванні процедури судового розгляду [10, 81]. Іншими словами, суди загальної юрисдикції при розгляді кримінальних справ діють винятково за принципом верховенства закону.

При цьому, уявляється правильною наукова точка зору про те, що аналіз законодавства дає підстави дійти висновку, що існуючий нині порядок перевірки у процесі загального судочинства змісту закону на відповідність Конституції України потребує відповідного удосконалення, і не лише на законодавчому, а насамперед на конституційному рівні [11, 74].

Підсумовуючи вищенаведене, на завершення можна зазначити, що норми Конституції України є базовими для норм КК України, що визначають діяння, які є злочинами, та відповідальність за них. Будь-яку суперечність у застосуванні кримінального закону може частково зняти через свою практику Конституційний Суд України. Разом з тим, у разі необхідності закон про кримінальну відповідальність

може бути уточнений тільки органом законодавчої влади шляхом внесення відповідних змін та доповнень до КК України, керуючись принципами верховенства права і верховенства Конституції України.

Література:

1. Лихова С. Конституція України та кримінальне законодавство України (окремі питання взаємодії) // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 2. – С. 95 – 100.
2. Дев'ятий українсько-німецький колоквиум “Кримінальне право і конституційне право” // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. -№ 2. – С. 32 – 102.
3. Лужанський А.В. Доступ до правосуддя: окремі проблеми законодавчого врегулювання // Вісник Верховного Суду України. – 2010. - № 3 (115). – С. 26 – 29.
4. Рабинович П.М. Верховенство права // Юридична енциклопедія. – Т. 1. – А-Г. – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – С. 342.
5. Конституція України: Науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.; Ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. – Харків: Видавництво “Право”; К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – 808 с.
6. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” // Бюлетень законодавства і юридичної практики України: Постанови Пленуму Верховного Суду України із загальних питань судової діяльності та в цивільних справах. – 2004. - № 11. – С. 20 – 28.
7. Рішення Конституційного Суду України від 19.04.2000 р. № 6-рп/2000 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) // Офіційний вісник України. – 2000. - № 39. – Ст. 1662.
8. Рішення Конституційного суду України від 29 грудня 1999 р. № 11-рп/99 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 1901 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) // Офіційний вісник України. – 2000. - № 4. – Ст. 126.
9. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) // Офіційний вісник України. – 2004. - № 45. – Ст. 2975.
10. Костицький М. Теоретичне та практичне значення рішень Конституційного Суду України для реалізації норм кримінального права. // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 2. – С. 79 – 82.
11. Нижник А. Питання судового захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні // Право України. – 2010. - № 2. – С. 65 – 81.

Науковий керівник – Попович Володимир Михайлович, доктор юридичних наук, проф., заслужений юрист України.